

Ірина КОТЯШ,

orcid.org/0000-0002-3975-3339

*аспірант кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Черкаська обл., Україна) irishka1112@ukr.net*

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ НА ВСІХ РІВНЯХ ПІДГОТОВКИ

У статті розкривається процес підготовки у закладі вищої педагогічної освіти майбутніх учителів початкових класів, передбачається формування високого рівня готовності майбутніх фахівців до вирішення питань охорони природи, екологічної безпеки, раціонального використання природних ресурсів, збереження здоров'я людини. Показана підготовка формування у здобувачів освіти системи екологічних знань (наукових понять, ідей, фактів тощо), умінь та навичок; розвиток екологічного мислення та свідомості, потреби у дотриманні здорового способу життя, формування екологічної культури та відповідної екологічної поведінки у природному середовищі. Визначено, що велику роль у формуванні екологічної компетентності відіграють педагоги, тому що фахова підготовка майбутніх учителів початкових класів, їхня екологічна культура, самосвідомість, екологічна грамотність, сформованість їхньої екологічної компетентності є важливою складовою частиною у професійній педагогічній підготовці. Формування екологічної свідомості передбачає таку перебудову поглядів та уявлень людини, коли за своєю нею екологічні норми стають водночас нормами її поведінки у ставленні до природи.

Визначено, що майбутнім учителям початкових класів потрібно забезпечити високий рівень розвитку екологічного стилю мислення та поведінки, екологічних знань. Варто сформувати систематичні підходи, професійно орієнтовну діяльність, принцип доцільності та готовності до сприйняття екологічної освіти та рівні екологічної компетентності майбутніх учителів початкових класів. У реалізації завдань професійної підготовки, зокрема екологічної, велике значення має використання відповідних педагогічних технологій.

Визначено сформованість моделі компетентності майбутніх учителів початкової школи, де вказуються характеристики їхньої професійної готовності до виконання завдань екологічної освіти здобувачів освіти на предметному, професійно орієнтовному, життєвому, особистісно-ціннісному рівнях.

Ключові слова: екологічна освіта, екологічна компетентність, предметні рівні.

Iryna KOTIASH,

orcid.org/0000-0002-3975-3339

*Postgraduate Student of the Department of Pedagogy and Educational Management
of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) irishka1112@ukr.net*

FORMATION OF ECOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF ALL LEVELS OF PREPARATION

The article describes the process of preparation in the institution of higher pedagogical education of future primary school teachers, provides for the formation of a high level of preparedness of future specialists to address the issues of nature protection, ecological safety, rational use of natural resources, preservation of human health. The ecological preparation of formation of the system of ecological knowledge (scientific concepts, ideas, facts, etc.), skills and skills is shown in the applicants; the development of environmental thinking and consciousness, the need to maintain a healthy lifestyle, the formation of ecological culture and appropriate environmental behavior in the natural environment. It is determined that teachers play an important role in the formation of environmental competence, because the professional training of future primary school teachers, their environmental culture, self-awareness, environmental literacy, the formation of their environmental competence is an important component in professional pedagogical training. Formation of ecological consciousness involves such a restructuring of human views and perceptions, when the ecological norms acquired by them become at the same time norms of their behavior in relation to nature.

It is determined that it is necessary to provide a high level for future teachers of elementary classes of development of ecological style of thinking and behavior; ecological knowledge. Formulate systematic approaches, vocational guidance, the principle of expediency and readiness for the perception of environmental education and the level of environmental competence of future primary school teachers. The use of appropriate pedagogical technologies is of great importance in the implementation of vocational training tasks, in particular environmental ones.

Formation of the model of competence of future primary school teachers is determined, which specifies the characteristics of future teachers' professional readiness for fulfilling the tasks of ecological education of the educational recipients on a subject, vocational, life, personal and value level.

Key words: *environmental education, environmental expertise the substantive level.*

Актуальність. Нові вимоги суспільства до освіти зумовлюють потребу підготовки екологічно грамотного молодого покоління, здатного здійснювати екоцентричний підхід у взаємодії з природою. Сучасна парадигма освіти ставить у центр освітньої діяльності виховання екологічної грамотності, а отже, екологічної компетентності особистості та суспільства.

Стратегія реалізації цього завдання вимагає накопичення позитивного наукового та практичного досвіду взаємодії людини і природи, утвердження пріоритету всіх форм життя як умови існування людства. Ставлення людини до навколишнього середовища залежить здебільшого від міцності фундаменту первинних екологічних знань, емоційних відносин до природи, сформованих у молодшому шкільному віці. Стосовно цього визначальну роль відіграє підготовленість учителів початкових класів у справі розвитку екологічної культури молодого покоління. З огляду на сказане, вища освіта має бути націлена в майбутнє, на розвиток професійно важливих компетенцій здобувачів освіти, зокрема формування в них екологічної культури, нових моделей екологічного мислення і діяльності.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми компетентності присвячено чимало наукових досліджень. У наукових роботах розглянуті концептуальні підходи до визначення завдань, принципів організації екологічної підготовки майбутніх педагогів, досліджені особливості здійснення теоретичної екологічної підготовки під час вивчення окремих дисциплін вищої школи. Екологічна компетентність є складовою частиною життєвої компетентності, теоретичні засади якої розкрито С. П. Бондар, Дж. Равеном, А. В. Хуторським, І. П. Ящук. Однак, незважаючи на значну кількість публікацій, у педагогічній науці переважає дослідження проблем формування екологічних знань та екологічної культури і не досить розроблено питання формування знань екологічної компетентності здобувачів освіти для вищих навчальних педагогічних закладів освіти – майбутніх учителів початкової школи.

Мета статті полягає у вивченні екологічної компетентності майбутніх учителів початкової школи та аналізу компонентів екологічної компетентності, у створенні моделі формування екологічної компетентності здобувачів освіти як техно-

логії навчання у вищих навчальних педагогічних закладах освіти.

Виклад основного матеріалу. Одним з ключових принципів стійкого розвитку людства в ХХІ столітті слід визнати пріоритет екологічного утворення всіх шарів суспільства і молодого покоління насамперед. Найважливішою ланкою в системі безперервної екологічної освіти є початкова школа, де мають бути закладені основи свідомого, відповідального ставлення до природного середовища як до суспільної та особистої цінності. Проте це стає можливим лише за умови відповідної професійної підготовленості вчителів. Однією з найважливіших складових частин такої підготовки є формування екологічної компетентності вчителя початкових класів. У педагогічній літературі є різні підходи до трактування сутності поняття «компетентність». Аналіз публікацій багатьох дослідників дав змогу сформулювати визначення поняття. Під екологічною компетентністю вчителя початкових класів ми розуміємо індивідуальну характеристику ступеня відповідності особистості вимогам екологічної освіти: рівню сформованості у здобувачів освіти екологічних знань, умінь і навичок, спрямованих на формування екологічної свідомості, мислення і світогляду, необхідних для загальної орієнтації в екологічній обстановці, усунення або обмеження дій екологічного ризику (Бібік, 2004: 47–52).

Таке розуміння екологічної компетентності акцентує увагу на важливості розвитку не тільки уміння застосовувати готові, сформовані в різних освітніх сферах загальні навчальні вміння і наочні знання, а й уміння самостійно модифікувати їх, комбінувати, використовувати в різних поєднаннях.

В умовах неперервної екологічної освіти здобувач освіти, який приходить до вищого навчального педагогічного закладу освіти, вже володіє певними екологічними знаннями. Практична діяльність здобувачів освіти, спрямована на формування їх екологічної компетентності, має зачіпати всі сторони діяльності, насамперед пов'язані з охороною природи.

Особливе значення має пошуково-дослідницька діяльність здобувачів освіти, яка припускає оволодіння елементарними прийомами наукового еколого-орієнтованого дослідження, набуття умінь і навичок самостійного здобуття знань, підвищення пізнавальної активності і розвиток твор-

чих здібностей, самостійне вирішення навчально-пізнавальних задач шляхом постановки проблеми, планування пошуку, знаходження прийомів і способів вирішення різних задач у процесі спостережень, узагальнення екологічних матеріалів. Пошуково-дослідницька робота виявляється в посиленнях для здобувачів освіти спостереженнях, дослідженнях, проєктній і експертній діяльності, а також у постановці експериментів (Гончаренко, 1997: 376).

Просвітницька діяльність розширює і поглиблює загальний і екологічний кругозір здобувачів освіти, сприяє розвитку правильних ціннісних орієнтацій, формуванню емоційно-особистісного і відповідального ставлення до навколишнього середовища, виробленню етичних основ екологічної культури, поглибленню і розширенню екологічних знань і умінь. До просвітницьких форм діяльності належать: випуск плакатів і екологічних бюлетенів, бесіди на теми охорони природи і т.д. Сприяє пропаганді екологічних ідей також проведення Днів навколишнього середовища, тижнів, декад, місячників екології, засідань еко-клубу.

Найважливішою стороною екологічного утворення майбутніх учителів початкових класів є формування екологічної компетентності, в основі якої лежить відповідальне ставлення до природного середовища як до суспільної і особистої цінності. Від рівня екологічної компетентності вчителя початкових класів, його педагогічної майстерності в професійній еколого-орієнтованій діяльності залежить те, якою мірою вдасться реалізувати цілі безперервної екологічної освіти. Екологічна компетентність в умовах вищих закладів педагогічної освіти – це забезпечення якісно нового рівня розвитку екологічного стилю мислення, екологічної поведінки як форм прояву інтелектуальної, емоційно-вольової, духовно-етичної активності людини, вражаючого особистого внеску у практичну еколого-орієнтовану діяльність (Захлебний та ін., 1984: 46).

Важливим для формування екологічної компетентності у майбутніх учителів є створення екологічного середовища у вищих навчальних закладах педагогічної освіти.

Відбір змісту екологічного утворення здобувачів освіти відділень, факультетів початкових класів здійснювався на основі низки принципів, що відповідають філософсько-методологічним дослідженням у галузі екологічної освіти. Вони сприяють досягненню мети екологічної освіти – підготовки здобувачів освіти до майбутньої трудової діяльності та екологічного виховання молодших школярів.

Процес формування екологічної компетентності вчителя початкових класів включає:

- системний підхід;
- безперервність екологічної освіти;
- історико-краєзнавчий характер;
- принцип професійної доцільності і готовності до екологічної освіти;
- забезпечення взаємодії принципу професійної доцільності і готовності до екологічної освіти з іншими педагогічними принципами, інтеграції, гуманізації, особової орієнтації на дитину;
- розвиток культури рефлексії здобувачів освіти як невід'ємного компонента навчально-пізнавальної і професійної еколого-педагогічної діяльності;
- вирішення задач, поставлених нині перед сучасною вищою педагогічною школою, що пов'язані з ідеєю екологізації і творчого розвитку особи. Проблема формування екологічної культури вчителя початкових класів є магістральною в психолого-педагогічних дослідженнях, має глибокі культурні традиції і змістовну історію; цілісна модель екологічної компетенції майбутніх учителів має включати предметні, професійно орієнтовані, життєві та особистісно-ціннісні рівні, яким підпорядковані професійні знання й уміння майбутнього фахівця в галузі початкової освіти.

Саме так відбувається відбір професійних екологічних знань, вибудовується система професійної компетенції, накопичується та реалізується особистісний і суспільно значущий потенціал майбутніх учителів початкової школи.

В екологічній компетенції майбутніх учителів початкової школи можна виділити такі рівні:

- предметний;
- професійно орієнтований;
- життєвий;
- еколого-когнітивний;
- технологічний;
- діяльнісний;
- мотиваційний;
- особистісно-ціннісний.

Під предметними компетенціями розуміємо знанняву основу: повноту, глибину, осмисленість навчальної інформації, розуміння процесів, явищ і фактів природи та ін., уміння адекватно використовувати вивчений теоретичний матеріал у роботі з дітьми молодшого шкільного віку.

Основним компонентом предметного рівня екологічної компетентності є еколого-когнітивний, який передбачає оволодіння здобувачами таких категорій екологічних знань:

- наукові – ідеї, теорії, концепції, факти, які характеризують тенденції глобалізаційних, регіо-

нальних і локальних змін в екосистемах і біосфері, відносини людини з навколишнім середовищем;

– ціннісні – екологічні орієнтації людини на різних етапах розвитку суспільства, ідеали, ідеї, що характеризують природу та людину як універсальну цінність;

– моральні – система моральних та правових принципів, норм, правил, що регулюють відносини людини з природою;

– діяльнісні – допомагають відібрати матеріал з екологічної проблеми для виступу на конференції, диспуті, проаналізувати відповідну літературу (Лук'янова, 2008: 198).

Предметні компетенції включають екологічні знання на основі міждисциплінарності, інтеграції гуманітарної, природничо-наукової і професійної складових частин педагогічної освіти, глибокої внутрішньої природничо-наукової єдності всіх дисциплін. З огляду на це формування еколого-когнітивного рівня екологічної компетенції у разі підготовки здобувачів освіти за спеціальністю «Початкова освіта» вимагає розробки технології навчання, методики і змісту навчальних дисциплін на основі принципів інтеграції, системності, безперервності, взаємозв'язку та єдності екологічних знань.

Наукові дослідження засвідчують, що не лише дисципліни природничого циклу «Основи екології», «Основи природознавства», а й педагогічні дисципліни «Історія педагогіки», «Порівняльна педагогіка», «Теорія виховання», «Методика виховної роботи» мають величезний еколого-виховний потенціал під час підготовки майбутніх учителів початкової школи. У зв'язку з цим стає доцільним вживання терміна «еколого-педагогічна культура» особистості (Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1–4 класи, 2012: 240).

Найпоширенішою формою екологізації вищої освіти нині є насичення предметів гуманітарно-природничого циклу екологоосвітнім матеріалом протягом усього періоду навчання. Знання – базовий показник екологічної компетенції, оскільки вони є основою у формуванні моделей будь-якої професійної діяльності. У здобувачів освіти, озброєних науковими знаннями про об'єкти і явища природи, буде змога сформулювати основні рівні екологічної компетенції, адже захищати і любити можна те, що добре знаєш.

З огляду на аналіз наукових досліджень щодо компонентів екологічної компетентності, можна виділити такі: технологічні, комунікативні, управлінські.

Технологічний компонент екологічної компетенції майбутнього вчителя початкової школи включає вміння організації еколого орієнтованої навчально-дослідницької та науково-дослідної діяльності; складання і реалізацію екологічних програм, проєктів; накопичення практичного досвіду в створенні екологічних стежок, екологічних музеїв, організацію практико-орієнтованої діяльності екологічного клубу здобувачів освіти і викладачів; адекватне використання інтерактивних, проблемних, евристичних технологій навчання, можливостей різних видів педагогічної практики, комп'ютерних технологій в екологічній освіті й ін.

Управлінський компонент екологічної компетенції полягає в умінні педагога організувати різні види сумісної роботи школярів так, щоб здобути результати відповідали завданням екологічного виховання. Він реалізовується в управлінні системою екологічних знань на основі взаємозв'язаних принципів відбору змісту екологічних знань. У зміст компонента входять: оцінка професійної екологічної ситуації, вибір і обґрунтування власної моделі дії та реалізація вибраного рішення. У цьому контексті екологічна освіта у вищих закладах педагогічної освіти має бути спрямована на розвиток особистості здобувача освіти як індивідуальності і професіонала, готового до еколого-педагогічної діяльності.

Комунікативний компонент включає здатність пізнавати нові екологічні знання протягом усього життя і вміння донести їх до молодших школярів у доступній для них формі. Він ґрунтується на знанні змісту і засобів впливу на школярів з урахуванням їх вікових, індивідуальних особливостей, передбачає підготовку здобувача освіти до встановлення правильних взаємин «діти і вчитель», «вчитель і батьки». Важливою рисою педагогічної майстерності педагога є уміння налагоджувати стосунки і будувати спілкування зі школярами на засадах співробітництва, максимальної демократії, прагнення утвердити істинно демократичний спосіб життя не лише під час спілкування з природою, а й як норму буття. Зауважимо, що визначений нами компонент передбачає безумовну рівність дорослого і школяра в праві на повагу, довіру, взаємну вимогливість у практичній природоохоронній діяльності. За такої умови в школяра формується правильний мотиваційний компонент природоохоронної еколого скерованої діяльності (Захлебний, 1984: 46).

Під час формування професійно орієнтованого рівня екологічної компетентності в поєднанні з традиційними формами роботи можна використовувати інтерактивні: лекції проблемного характеру,

лекції-панорами, лекції-вікторини, лекції-конференції, які сприяють формуванню критичності мислення, розвитку власної позиції щодо поставленої проблеми; а також ділові ігри, тренінги, конкурси, диспути тощо. Особлива увага надається організації самостійної пошукової діяльності здобувачів освіти. До пошукових педагогічних засобів віднесені діалоги, дискусії, рольові імітаційні ігри, аналіз конкретних ситуацій, відеосюжети, ігрові завдання і вправи, зміст яких відображає специфіку формування екологічної компетенції.

Особистісно-ціннісний рівень екологічної компетенції виконує спонукальну функцію, що реалізовується в особистому сприйнятті екологічних проблем, виробленні певних стратегій. Сміслові навантаження особистісно-ціннісного рівня зумовлене екологічними знаннями, сенсом, мотивами, метою, емоціями, відношенням та інтересом до екологічних знань.

Формування особистісно-ціннісного рівня у здобувачів освіти вимагає забезпечення якісно нового рівня розвитку екологічного стилю мислення, екологічної поведінки як форм прояву інтелектуальної, емоційно-вольової, духовно-етичної активності майбутніх учителів, що виражає їх особистий внесок у практичну еколого орієнтовану діяльність (Гончаренко, 1997: 396).

На особистісно-ціннісному рівні виділено два компоненти: мотиваційний та етичний.

Мотиваційний компонент особистісно-ціннісного рівня відображає усвідомлену готовність

здійснювати еколого-професійну діяльність на основі принципів компетентнісного підходу в контексті ідей стійкого розвитку, що включає цивільну відповідальність за стан навколишнього середовища, а також глибоку переконаність у необхідності екологічної освіти молодших школярів.

Етичний компонент виконує функцію розуміння, що реалізовується в забезпеченні екологічної безпеки, формуванні високоосвіченого, системно мислячого вчителя, здатного жити і працювати, не порушуючи гармонії в природі (Лаврентьєва, 2014: 40).

Висновки. Отже, модель учителя початкової школи, здатного ефективно вирішувати еколого-виховні завдання, передбачає розвиненість екологічно спрямованої системи ціннісних орієнтацій, що забезпечують успішну природоохоронну діяльність і формування еколого-суспільних позицій, наявність чіткої системи екологічних норм поведінки та індивідуальних методів еколого орієнтованої діяльності. Вказані характеристики професійної готовності педагога до виконання завдань екологічної освіти мають бути сформовані на предметному, професійно орієнтованому, життєвому та особистісно-ціннісному рівнях екологічної компетентності. Це стає можливим за умов повноцінного розвитку еколого-когнітивного, технологічного, комунікативного, управлінського, діяльнісного, суспільного, мотиваційного та етичного компонентів екологічної культури здобувачів освіти вищих закладів педагогічної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. Київ : Вид-во К.І.С. 2004. С. 47–52.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Вид-во Либідь. 1997. С. 376.
3. Грошовенко О. П., Присяжнюк Л.А. Методика навчання природознавства : навчально-методичний посібник. Вінниця : Вид-во ФОП Корзун Д. Ю. 2012. С. 200.
4. Захлебный А. В., Суравегина И. Т. Экологическое образование школьников во внеклассной работе. Москва : Издательство «Просвещение». 1984. С. 159.
5. Лаврентьєва О. О. Розвиток методологічної культури майбутніх учителів природничих дисциплін у процесі професійної підготовки: теоретико- методичний аспект : монографія. Київ : Вид-во КНТ. 2014. С. 456.
6. Лук'янова Л. Б. Феномени екологічної компетентності. *Збірник наукових праць*. Вінниця : Вид-во ДОВ «Вінниця». 2008.
7. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1–4 класи. Київ : Видавничий дім «Освіта». 2012. С. 392.
8. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах : монографія. Луганськ : Вид-во Альма-матер. 2004. С. 540.
9. Сарафинюк П. В. Екологія: програма нормативної навчальної дисципліни для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» галузі знань «Педагогічна освіта», напряму підготовки «Початкова освіта». Вінниця. 2015. С. 18.
10. Семиченко В. А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека. Модульный курс психологии. Киев : Издательство «Миллениум». 2004. С. 521.
11. Совгіра С. В. Підготовка майбутнього вчителя до екологічного виховання старшокласників : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ. 1999. С. 20.
12. Тарасенко Г. С. Взаємозв'язок естетичної та екологічної підготовки вчителя в системі професійної освіти : монографія. Черкаси : Вид-во «Вертикаль», видавець ПП Кандич С.Г. 2006. С. 308.
13. Шинкарук В. І. Філософський словник. Друге видання. Київ : Головна редакція українсько-радянської енциклопедії. 1986. С. 798.

REFERENCES

1. Bibik, N. M. (2004). Kompetentnisnyj pidkhid: refleksyvnij analiz zastosuvannja. [Competent approach: a reflexive analysis of application]. Kyiv. Vid-vo K.I.S. S. 47–52 [in Ukrainian].
2. Ghoncharenko, S. (1997). Ukrajinsjkyj pedagoghichnyj slovnyk. [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv. Vyd-vo Lybidj. S. 376 [in Ukrainian].
3. Ghroshovenko, O. P., Prysjazhnjuk L. A. (2012). Metodyka navchannja pryrodoznavstva : navchaljno-metodychnyj posibnyk. [Methods of teaching natural sciences: educational manual]. Vinnycja. Vyd-vo FOP Korzun D.Ju. S. 200 [in Ukrainian].
4. Zakhlebnyy A. V., Suravegina I. T. (1984). Ekologicheskoe obrazovanie shkolnikov vo vneklasnoj rabote. [Ecological education of schoolchildren in extracurricular work]. Moskva. Izdatelstvo Prosveshchenie. S. 159 [in Russian].
5. Lavrentijeva, O. O. (2014). Rozvytok metodologhichnoji kuljтуры majbutnikh uchyteliv pryrodnychychk dyscyplin u procesi profesijnoji pidgotovky : teoretyko-metodychnyj aspekt: monoghrafija. [Development of methodological culture of future teachers of natural sciences in the process of professional training: theoretical and methodical aspect: monograph]. Kyiv. Vyd-vo KNT. S. 456 [in Ukrainian].
6. Luk'janova, L. B. (2008). Fenomeny ekologhichnoji kompetentnosti. Zbirnyk naukovykh pracj. [Phenomena of environmental competence. Collection of scientific works]. Vinnycja: Vyd-vo DOV "Vinnycja" [in Ukrainian].
7. Navchaljni prohramy dlja zagaljnoosvitnikh navchaljnykh zakladiv iz navchannjam ukrajinsjkoju movoju. 1–4 klasy. [Curricula for secondary schools with Ukrainian language education. Grades 1–4]. (2012) Kyiv. Vydavnychyj dim "Osvita". S. 392 [in Ukrainian].
8. Pustovit, Gh. P. (2004). Teoretyko-metodychni osnovy ekologhichnoji osvity i vykhovannja uchniv 1–9 klasiv u pozashkilnykh navchaljnykh zakladakh: monoghrafija. [Theoretical and methodological foundations of ecological education and upbringing of pupils of 1–9 grades in out-of-school educational institutions: monograph]. Lughansjk. Vyd-vo Aljma-mater. S. 540 [in Ukrainian].
9. Sarafynjuk, P. V. (2015). Ekologhija: prohrama normatyvnoji navchaljnoji dyscypliny dlja studentiv osvitnjo-kvalifikacijnogho rivnja "bakalavr" ghaluzi znanj "Pedagoghichna osvita", naprjamu pidgotovky "Pochatkova osvita". [Ecology: a program of normative educational discipline for students of educational and qualification level "bachelor" of the field of knowledge "Pedagogical education", direction of preparation "Primary education"]. Vinnycja. S. 18 [in Ukrainian].
10. Semichenko, V. A. (2004). Problemy motivatsii povedeniya i deyatelnosti cheloveka. Modulnyy kurs psikhologii. [Problems of motivation of behavior and activity of the person. Modular psychology course]. Kyiv. Izdatelstvo Millenium. S. 521 [in Ukrainian].
11. Sovghira, S. V. (1999). Pidgotovka majbutnjogho vchytelja do ekologhichnogho vykhovannja starshoklasnykiv : avtoref. dys. kand. ped. nauk : spec. 13.00.04 – teorija i metodyka profesijnoji osvity. [Preparing of future teacher for environmental education of high school students: author. diss. Cand. ped. Sciences: Special. 13.00.04 Theory and Methods of Vocational Education]. Kyiv. S. 20 [in Ukrainian].
12. Tarasenko, Gh. S. (2006). Vzajemozv'jazok estetychnoji ta ekologhichnoji pidgotovky vchytelja v systemi profesijnoji osvity: monoghrafija. [The relationship between aesthetic and environmental teacher training in vocational education: a monograph]. Cherkasy. Vyd-vo "Vertykalj", vydavecj PP Kandych S. Gh. S. 308 [in Ukrainian].
13. Shynkaruk, V. I. (1986). Filosofsjkyj slovnyk. Drughe vydannja. [Philosophical Dictionary. Second edition]. Kyiv. Gholovna redakcija ukrajinsjko-radjansjkoji encyklopediji. S. 798 [in Ukrainian].